

QABASAT (A Quarterly Journal on Philosophy of Religion)
Vol.30 / No.118 / Winter 2025
ISSN: 1028-4538
Type of Article: Reserch Article
<https://qabasat.iict.ac.ir>

Religious Studies: Challenges and Imperatives in the Thought of Ayatollah Khamenei

Mohammad Safar Jebraili

Associate Professor, Department of Kalam, Research Institute for Islamic Culture and Thought, Qom, Iran.

Email: ms1346@yahoo.com

Citation

Jebraili, M (2025) Religious Studies: Challenges and Imperatives in the Thought of Ayatollah Khamenei. Qabasat, 30 (4) (118), 89-120.

doi: [10.22034/qabasat.2026.735039](https://doi.org/10.22034/qabasat.2026.735039)

Received: 20 April 2024

Accepted: 6 January 2026

Abstract

“Religion” refers to a program, path, school, or ritual sent to people by God through a messenger. “Religious studies” is the study and examination of religion. “Problem analysis” refers to the identification of shortcomings, threats, and obstacles that actually or potentially endanger a correct understanding of religion. “Imperatives” are appropriate and necessary solutions to overcome these challenges. Throughout history, the study of religion has always encountered such challenges, and corresponding imperatives have been proposed to address them. The widespread presence of cyberspace and access of diverse individuals—although often devout, concerned, and sincere—who sometimes lack classical scholarly training as recognized experts in visual, oral, and written media, has made the identification of challenges and the provision of imperatives in this field even more urgent.

This study, using an analytical and inferential method, examines the thought of contemporary religious scholars, particularly Ayatollah Seyyed Ali Khamenei, to identify and extract the most significant practical challenges and imperatives in this domain.

Keywords

Religious Studies, Seyyed Ali Khamenei, Contemporary Theology, Challenges, Imperatives.

QABASAT

A Quarterly Journal on Philosophy of Religion
Vol.30 / No.118 / Winter 2025

۱۹

Copyright © 2024 The Author(s);

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-BY-NC: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en>),

which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

Extended Abstract

1) Introduction

Religion, in the thought of Ayatollah Ali Khamenei, is not merely a private spiritual experience or an individual ethical orientation; rather, it is a comprehensive divine program revealed through prophets to guide both individual and collective human life. Accordingly, religious studies (*dīn-shināsī*) refers to the systematic understanding, interpretation, and explanation of religion in its doctrinal, ethical, legal, social, and civilizational dimensions. Contemporary religious thought, however, faces numerous epistemological, methodological, and social challenges that threaten the authenticity and effectiveness of religious understanding. The expansion of mass media and cyberspace has intensified these challenges by enabling unqualified or insufficiently trained individuals to present themselves as authorities in religious discourse.

This article seeks to analyze the pathology of religious studies and identify the essential requirements for its reform and renewal in the thought of Ayatollah Khamenei. The study demonstrates that his approach combines theological depth, social realism, Qur'anic centrality, and civilizational concern. The article also highlights the intellectual affinity between his views and those of Morteza Motahhari, particularly regarding the dangers of eclecticism, stagnation, superficial religiosity, and intellectual passivity.

The importance of this discussion has increased in recent years, especially after Ayatollah Khamenei's message on the centenary of the re-establishment of the Qom Seminary, entitled "A Pioneering and Outstanding Seminary." In that message, he emphasized the necessity of producing persuasive, rational, and socially effective religious thought capable of responding to modern intellectual crises and strengthening authentic Islamic beliefs in society.

2) Methodology

This research employs an analytical-inferential method based on textual analysis of the speeches, writings, and messages of Ayatollah Khamenei concerning religion, theology, Islamic thought, and the role of religious scholarship in society. The study examines his discourse through thematic categorization and conceptual analysis.

The research primarily focuses on three interrelated domains of pathology in religious studies:

Pathologies related to religious thinkers and interpreters;

Pathologies related to religious knowledge itself;

Methodological pathologies in understanding religion.

In addition to the works and speeches of Ayatollah Khamenei, the article occasionally refers to the writings of Morteza Motahhari in order to demonstrate intellectual continuity within contemporary Shi'i thought. Classical Islamic sources, Qur'anic references, theological writings, and modern studies on religion and religious epistemology are also utilized to contextualize the discussion.

The study further adopts a socio-functional approach to religion, emphasizing religion not only as a metaphysical truth but also as a transformative force in shaping human civilization, social justice, political order, and ethical life.

3) Discussion & Results

The findings of the research indicate that Ayatollah Khamenei identifies several major challenges threatening authentic religious understanding. One of the most significant is eclecticism (*ilteqāt*), namely the arbitrary combination of incompatible intellectual systems without adherence to coherent Islamic foundations. According to his analysis, eclectic movements attempt to reinterpret Islam through alien ideological frameworks such as

Marxism or secular modernity, thereby distorting the integrity of Islamic teachings.

Another major pathology is stagnation and intellectual rigidity (*tahajjur*). This condition manifests itself in resistance to intellectual renewal, hostility toward social engagement, and the separation of religion from political and societal concerns. The study shows that Ayatollah Khamenei regards both blind traditionalism and unconditional imitation of Western intellectual models as forms of stagnation.

The article also identifies ignorant fanaticism, intellectual negligence, superficial discourse, popularism and superstition, and lack of awareness of contemporary realities as critical challenges. These problems emerge when religious discourse becomes detached from rationality, social realities, and the actual intellectual needs of modern society. The neglect of the Qur'an in theological reasoning is considered one of the gravest methodological deficiencies, since it marginalizes the primary source of Islamic guidance in favor of speculative or weak secondary interpretations.

A further pathology is the minimalist interpretation of religion, which confines religion to personal spirituality while excluding it from social, political, economic, and civilizational life. Ayatollah Khamenei strongly opposes this reductionist understanding and insists on the comprehensive and societal nature of Islam.

In response to these challenges, the study extracts a set of essential requirements and corrective strategies from Ayatollah Khamenei's thought. These include:

1. Returning to authentic Islamic sources, especially the Qur'an and reliable Sunnah;
2. Strengthening rational and philosophical foundations in religious scholarship;
3. Producing systematic, coherent, and integrated understandings of religion;
4. Encouraging principled innovation and disciplined intellectual creativity;
5. Prioritizing socially relevant and urgent issues in theological discourse;
6. Presenting religion in a deep yet accessible manner capable of cultivating reflection and rational conviction;
7. Emphasizing the social and civilizational dimensions of Islamic teachings;
8. Reinforcing the centrality of the Qur'an in all religious interpretation.

The findings further reveal that Ayatollah Khamenei views theology and religious studies as essential instruments for constructing a modern Islamic civilization. In his view, religious scholarship must move beyond abstract mental exercises and engage directly with the realities of human society, governance, justice, ethics, and cultural development.

4) Conclusion

This study concludes that Ayatollah Khamenei presents a comprehensive and socially engaged theory of religious studies grounded in Qur'anic centrality, rational inquiry, intellectual authenticity, and civilizational responsibility. His analysis of the pathologies of religious understanding demonstrates a deep concern for preserving the integrity of Islam while ensuring its relevance and effectiveness in the contemporary world.

The article shows that the major threats to authentic religious understanding include eclecticism, stagnation, superficiality, superstition, intellectual negligence, minimalism, and disconnection from social realities. In contrast, the proposed requirements emphasize authenticity, rationality, methodological discipline, innovation, social engagement, and systematic understanding of religion.

Ultimately, Ayatollah Khamenei's model of religious studies seeks to revive a dynamic, intellectually persuasive, and civilization-building Islam capable of responding to modern crises and guiding both individual and collective human life. His approach calls for the reconstruction of contemporary Islamic theology through deep engagement with the Qur'an, critical awareness of modern intellectual currents, and commitment to the comprehensive mission of Islam in shaping human civilization.

قبسات (فصلنامه علمی در حوزه فلسفه دین و کلام جدید)
سال سی‌ام / شماره ۱۱۸ / زمستان ۱۴۰۴
ISSN: 1028-4538
نوع مقاله: علمی - پژوهشی
<https://qabasat.iict.ac.ir>

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

محمدصفر چیرثیلی

دانشیار گروه کلام پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، قم، ایران.

Email: ms1346@yahoo.com

استناد به این مقاله:

چیرثیلی، محمدصفر؛ (۱۴۰۴). دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. قبسات، ۳۰ (۴)، ۱۱۸-۱۲۰-۸۹.

[10.22034/qabasat.2026.735039](https://doi.org/10.22034/qabasat.2026.735039)

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۱

چکیده

«دین» برنامه، مسلک، مکتب و آیینی است که به وسیله پیام‌آوری از طرف خدا برای مردم فرستاده شده است. «دین‌شناسی» مطالعه و بررسی دین است. «آسیب‌شناسی» شناخت مجموعه کاستی‌ها، آفت‌ها و مانع‌هایی که بالفعل یا بالقوه شناخت درست دین را تهدید می‌کند. «بایسته‌ها» ارائه راه‌کارهایی درخور و ضروری برای برون‌رفت از آنهاست. دین‌شناسی همیشه روزگاران با آسیب‌هایی مواجه بوده است. درمقابل برای برون‌رفت از آنها راه‌کارهای بایسته‌ای نیز ارائه شده است. حضور گسترده فضای مجازی و دست‌یابی افراد متنوع و متکثر هرچند دین‌دار، دلسوز و دغدغه‌مند اما گاه بی‌پیشینه از تحصیلات کلاسیک معیار به عنوان کارشناس در رسانه‌های دیداری، گفتاری و نوشتاری، بررسی و کشف آسیب‌ها و ارائه راه‌کارهای بایسته در این حوزه را دوجندان می‌کند. این پژوهش با روش تحلیلی و استنباطی در اندیشه دین‌شناسان معاصر به‌ویژه آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای به کشف و استخراج مهم‌ترین آسیب‌های عینی و بایسته‌های کاربردی این عرصه پرداخته است.

واژگان کلیدی

دین‌شناسی، سیدعلی خامنه‌ای، کلام معاصر، آسیب‌ها و بایسته‌ها.

قبسات

شماره یکصد و هجدهم / زمستان ۱۴۰۴
سال سی‌ام

۹۳

Copyright © 2024 The Author(s);

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-BY-NC: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en>),

which permits use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

درآمد

واژه‌های دین‌شناسی و دین‌پژوهی دو اصطلاح رواج یافته در فرهنگ معاصر است که تعریف مشخص و متمایزی از آنها ارائه نشده است. «دین‌شناسی» مطالعه و بررسی دین و «دین‌پژوهی» عنوان عامی برای مجموعه رشته‌ها و شاخه‌های علمی و معرفتی که درباره دین بحث می‌کنند (ر.ک: رشاد، ۱۳۸۹، ص ۳۵). دین‌پژوهی میرچا الیاده و دین‌شناسی آیت‌الله جوادی آملی از شناخته‌شده‌ترین آثار در این باره‌اند. پرداختن به آسیب‌های دین‌شناسی و دین‌پژوهی در دهه‌های اخیر مورد توجه صاحبان اندیشه و قلم قرار گرفت. استاد مرتضی مطهری در علل گرایش به مادی‌گری، حماسه حسینی و مقالات و سخنرانی‌های سال‌های پایانی حیات، آغازگر توجه به این مباحث است. از دهه هفتاد و پس از آن کتاب‌هایی با عنوان آسیب‌شناسی دین‌پژوهی معاصر تألیف عبدالحسین خسروپناه، آسیب‌شناسی دینی به قلم محمد اسفندیاری و مقاله‌هایی با محوریت اندیشه‌های استاد مطهری منتشر شده است. در این گونه آثار آسیب‌ها یا ناظر به فهم و معرفت یا در مقام عمل یا متوجه دین‌شناسی گروه‌های خاص از دین‌پژوهان، دین‌شناسان و دین‌داران است. نگارنده در نوشتاری با عنوان «کلام‌معاصر؛ کاستی‌ها و بایسته‌ها» در فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات کلامی (ش ۳۴، پاییز ۱۴۰۰) آنها را در چهار حوزه دانشی، روشی، متنی و اجتماعی تحلیل و بررسی کرده است. آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای شخصیت متفکر و اندیشمندی برخوردار از ویژگی‌های متنوع فکری و روشی از جمله دغدغه‌مندی، جامعیت علمی، فعالیت فکری-فرهنگی و اجتماعی، مرجعیت علمی-مذهبی و سیاسی در بیانات و پیام‌های خود به مناسبت و به ضرورت معرفی درست دین به دور از آسیب‌ها و تأکید بر کاربست‌های بایسته‌ها توجه داده‌اند. ایشان با نگاهی بیرونی و با رویکردی اجتماعی و کارگردگرایانه به نقش اثباتی دین در جامعه تأکید دارد و به آسیب‌های واردشده توسط برخی دین‌پژوهان و دین‌شناسان در معرفی دین به جامعه عنایت می‌ورزند و درمقابل به بایسته‌ها تأکید و توصیه می‌کنند. صدور پیام معظم‌له به همایش یکصدمین سالگشت بازتأسیس حوزه علمیه قم با عنوان «حوزه پیشرو و سرآمد» در اردیبهشت ۱۴۰۴ انگیزه تکمیل و نشر این نوشتار را بیشتر کرد. پای‌بندی و توجه

پیش

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

بیش از پیش به تحلیل و بررسی ارائه‌شده در کشف و تبیین آسیب‌ها و بایسته‌ها می‌تواند در رسیدن به حوزه پیشرو و سرآمد، توفیق دست‌یابی به دانش کلام «رسا»، «استوار» و دارای «قدرت اقناع» و تقویت و تحکیم باورهای درست و اصیل اعتقادی جامعه مفید، کارساز، راه‌گشا و تأثیرگذار باشد.

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای دین برنامه، مسلک، مکتب و آیینی است که به وسیله پیام‌آوری از طرف خدا برای مردم فرستاده شده است. اقتضای برنامه‌داشتن و مکتب‌بودن وجود «مجموعه و پیکره‌ای از اجزا و بخش‌ها» در سه حوزه «معارف و مقررات حقوقی و اخلاقی» است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/الف، صص ۳۰۹ و ۳۲۳/خامنه‌ای، ۱۳۹۶/الف، ص ۷۳۶). نکته مهم، توجه ایشان به دین در دوران حاکمیت و غیرحاکمیت است. در صورت اول دین با هدف اداره جامعه، مجموعه مسائل زندگی شامل سیاست، حکومت، اقتصاد، ارتباطات خارجی و داخلی و رعایت اخلاق در امور مختلف را مورد توجه قرار می‌دهد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار با روحانیون و مبلغان اعزامی در آستانه ماه محرم، ۱۳۷۶/۲/۱۳). بدیهی است کشف آسیب‌ها و ارائه بایسته‌ها نسبت به هر دوران متفاوت است.

۱. آسیب‌های دین‌شناسی

آسیب‌شناسی به معنای مطالعه و شناخت مجموعه کاستی‌ها، آفت‌ها و مانع‌هایی که به شکل بالفعل یا بالقوه شناخت درست دین را تهدید می‌کند. این نوشتار در صدد کشف و تحلیل کجروی‌های معرفتی و درک و فهم اندیشه‌ورزان از متون و منابع دین است و به آسیب‌های رفتاری دین‌داران و جامعه متدین‌ها ورود نمی‌کند و به آسیب‌های دین‌شناسی در سه حوزه متفکران، معرفت‌دینی و روش می‌پردازد. در حوزه اول آسیب‌های چون التقاط، تحجر و جمود، تعصب، عوام‌گرایی و خرافه‌پردازی، در حوزه معرفت‌دینی مواردی چون بی‌تفاوتی نسبت به عینیت جامعه، به‌روزنبودن، نگاه حداقلی به دین داشتن و در حوزه روشی کم‌توجهی به قرآن کریم از مهم‌ترین آنهاست (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۹/۲۳/خامنه‌ای، در دیدار زائران و مجاوران حرم رضوی، ۱۳۸۰/۱۲/۱۲/خامنه‌ای،

تقیست

پیام به مناسبت کنگره عظیم حج، ۱۳۷۷/۱۲/۲۸). پیامد منفی این آسیب‌ها زندانی شدن قوه «عقل» در چاه تن انسان است (مطهری، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱).

الف) التقاط

التقاط در لغت از ماده لَقَطَه به معنای برجیدن، از زمین برگرفتن، جمع‌آوری، خوشه‌چینی، دانه برجینی و بخشی از سخن کسی را گرفتن است (جرجانی، ۱۴۰۸، ص ۱۹۳/آذرنوش، ۱۳۸۲، ص ۶۲۳). در اصطلاح به معنای دستچین کردن و پیوند دادن عقاید ناهمگون بدون برخوردار از اصول معین و مشخص است (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۲۷۲۶). التقاطی‌ها، بینات شرعی و اسلامی را از قرآن و حدیث می‌گیرند؛ اما به خاطر تطبیق با نظر و فکر دیگران آنها را تأویل و توجیه کنند (ر.ک: خامنه‌ای، بیانات در دیدار با اعضای دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۶/۸/۱۳). اندیشمندان معاصر باحساسیت فراوان از آسیب التقاط و نمونه‌های عینی آن و پیامدهای منفی آن سخن گفته و از جریان‌ها و کسانی که برخی ایده‌ها را گلچین کرده و بدون توجه به بنیان‌ها و مبناها آنها را به هم درمی‌آمیخته، نام برده‌اند. گروه انحرافی «فرقان» نمونه آشکاری از این آسیب است. تفسیرهای ماتریالیستی آنان از قرآن کریم موجب شده است به «ماتریالیسم اغفال‌شده» یا «ماتریالیسم منافق» خوانده شوند (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۴۶۰/مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۴۴-۲۴۹). پیروان تفکر مارکسیستی نمونه دیگری از آن است. آنها از اسلام سخن می‌گفتند، اما می‌خواستند در مقایسه اسلام به عنوان یک دین و حیانی با مارکسیسم به عنوان یک ایدئولوژی انسانی، معارف مارکسیستی را از قرآن کشف کنند و لابه‌لای آن، به تبلیغ و ترویج تفکر مارکسیستی بپردازند، در حالی که مبانی و اهداف و غایات آن دو باهم متفاوت است (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۴۳-۲۴۴/خامنه‌ای، ۱۴۰۱، صص ۲۹۲-۲۹۴ و ۳۰۲-۳۰۳). خامنه‌ای، بیانات در دیدار با جمعی از روحانیون شیعه و سنی کرمانشاه، ۱۳۹۰/۷/۲۰). قرائت‌های مختلف از اسلام و عرضه آن به شکل و رنگ‌های متنوع مانند اسلام «سلطنتی»، «سرمایه‌داری»، «سوسیالیستی» و اسلام «غیرناب» در مقابل اسلام «ناب محمدی» از دیگر آثار زیان‌بار آن است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای

تجسس

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۷/۷/۲). به تعبیر استاد مطهری «ضرر مکتب‌های التقاطی برای اسلام از مکتب‌هایی که صریحاً ضد اسلامی هستند، اگر بیشتر نباشد، کمتر نیست» (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۱۷۷). راه برون‌رفت از این آسیب حفظ استقلال مکتب و دست‌کشیدن از خودباختگی است؛ یعنی معارف اسلامی را آن‌چنان‌که واقعاً از اسلام است، باید با تکیه بر منابع اصیل و به صورت محض و خالص را بدون خجالت و شرمندگی در مقابل دیگران بیان کرد (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۲۴۴).

ب) تحجر

«تَحَجَّر» یعنی ایستایی، پافشاردن بر عادت‌ها، نگاه نو به مسائل نکردن، عقل و فکر خود زندانی کردن، در امور زندگی و به‌خصوص در علوم و معارف دینی، آفت و آسیب بزرگی است. بر اثر آن قوه عقلی که خدای متعال در باطن انسان قرار داده است، مانند فرشته‌ای که در چاهی حبس شده باشد، در تن انسان زندانی می‌شود (مطهری، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱). امروزه شیوه‌ای تحول‌یافته از تحجر، قالب تقدس‌مآبی به خود گرفته است، و سوسه جدایی دین از سیاست و پرهیز از فعالیت‌های اجتماعی از ثمرات منفی آن است؛ جریان خطرناکی که دخالت حوزه‌های علمیه در مسائل اساسی مردم و ورود در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی و مبارزه آن با ظلم و فساد را منافی با قدسیت دین و حریم معنوی آن وانمود می‌کند و روحانیت را به صلح‌گُل‌بودن و دوری کردن از مخاطرات ورود در سیاست سفارش می‌کند (خامنه‌ای، بی‌تا، ص ۳۹). نمونه دیگر آن مواجهه افراطی با مدرنیته و اعتقاد به پذیرش و اجرای صددرصد آموخته‌ها، درس‌ها و حرف‌های غربی است؛ حرف‌های منسوخ و کهنه‌شده در قرن نوزدهم میلادی. در حالی که تعالی و پیشرفت و تحول در دانش‌های دینی و بشری از هزار سال پیش تا کنون، فریادی علیه تحجر است (خامنه‌ای، بیانات در اجتماع بزرگ اساتید فضلا و طلاب حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹/۷/۱۴).

تقیست

ج) تعصب جاهلانه

تعصب جانبداری، وابستگی غیرمنطقی و بدون ارائه استدلال درست به چیزی است (ر.ک: دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۴، ص ۵۹۶۴)؛ امر ناپسند و نکوهیده‌ای که قرآن کریم از آن به «حَمِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةِ» یاد کرده است (فتح: ۲۶). حمیت یعنی حمایت و جانبداری گرم، «عُصْبَه» یا «عُصْبَه» یعنی پابندی به خویشاوندان، گروه، جناح و خط فکری و سیاسی خاص و دفاع و جانبداری بی منطق از آنها. انسان گرفتار تعصب، قوه تفکر و اندیشه خود را حبس و زندانی می‌کند (ر.ک: مطهری، ۱۳۸۵، صص ۱۷۱ و ۵۳۹). در فرهنگ دینی از شیطان به عنوان رئیس متعصب‌های عالم وجود یاد شده است: «عَدُوُّ اللّٰهِ اِمَامُ الْمُتَعَصِّبِيْنَ» (نهج البلاغه، خطبه ۲۳۴). امروز آمریکا شیطان بزرگ و رئیس متعصب‌های جهان است. رفتار او در حمایت جانبدارانه و غیرمنطقی از دیگران است. آزادی در اندیشه او برگرفته از سیاست تعصب‌آلود او در سلطه‌گرایی و نفوذ در کشورهاست (خامنه‌ای، بیانات پس از بازدید از نمایشگاه محصولات تبلیغی نامه به جوانان غربی، ۱/۶/۱۳۹۵/خامنه‌ای، شرح حدیث در ابتدای جلسه درس خارج فقه، ۱۳۸۳/۳/۱۰).

تعصب غیرجاهلی یعنی انسان به دور از اهانت به مقدسات دیگران و شعله‌ورکردن تعصب‌های فرقه‌ای از اعتقاد صحیح و راسخ خود دفاع کند و با جان و خون خود پای آن بایستد، امری پسندیده و مثبت است (خامنه‌ای، ۱۴۰۱/م، ص ۴۷۲/خامنه‌ای، بیانات در اجتماع بزرگ طلاب، فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۱۴/۷/۷۹).

د) ولنگاری و سهل‌انگاری فکری

روحیه ولنگاری، بی‌بندوباری، لأبالی‌گری، سهل‌انگاری و بی‌قیدی از دیگر آسیب‌هاست. اینکه انسان بدون ارزیابی، نقادی و فهم درست، متاع بسیار حسّاس فکر و اندیشه را برای خود تهیه کند و هر حرفی را به ذهن کسی رسیده و به عنوان دین گفته است، هر غیر متخصص و ناواردی، آنچه را که به سلیقه خود خوب درآمده را به دین نسبت داده و منعکس کرده است را بپذیرد و اشتباه‌ها، انحراف‌ها، التقاط‌ها، کجروی‌های فکری و علمی را

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

به حساب دین بگذارد، آفت و آسیبی است که به فاجعه‌های اجتماعی منتهی می‌شود. نقطه مقابل آن تقوا یعنی دقت، مراقبت و مواظبت در رعایت موازین علمی و فکری است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از روحانیون، ۱۳۷۷/۹/۲۳/خامنه‌ای، بیانات در اجتماع بزرگ اساتید فضلا و طلاب حوزه علمیه قم، ۱۳۷۹/۷/۱۴). به همین جهت است که امام حسن مجتبی علیه السلام از کسی که مواد غذایی و خوراکی‌های خود را واری می‌کند، اما درباره نیازمندی‌های فکری و عقلی خود اندیشه و تأمل نمی‌کند، در شگفت است.^۱

«مَعْلَمٌ مُّیَسِّرٌ» به عنوان ویژگی پیامبر اکرم^۲ به معنای سهل‌انگاری و آسان‌گیری نیست، به معنای «آسان‌سازی» است. گاهی انسان برای دست‌یابی به یک هدف، چون راه آن را بلد نیست، خود و دیگران را به زحمت و سختی «تَعْتَت» می‌اندازد، آنها را در راه، گرفتار سنگ و خاک و خاشاک و بلندی‌های نفس‌گیر می‌کند؛ اما اگر شخصی آشنا و راه‌بلد «مَعْلَم» همراه او برود و راه هموار و نزدیک را نشان بدهد، به آسانی «می‌سّر» او را به هدف مورد نظر می‌رساند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار معلمان استان فارس، ۱۳۷۸/۲/۱۲).

ه) آشفته‌انگاری و آشفته‌گویی

آشفته‌گویی در اندیشه و آشفته‌انگاری و آشفته‌گویی در تبیین دین و مباحث و مسائل دینی از دیگر آسیب‌های دین‌شناسی در طول تاریخ به‌ویژه عصر رسانه و سرعت ارتباطات است. این امر از سه عامل نشئت می‌گیرد:

الف) غرض‌ورزی و بی‌اعتقادی شخص به اصل دین؛

ب) ناآگاهی و جهالت گویندگان و نویسندگان؛

ج) عکس‌العمل غیرعالمانه یا غیرحکیمانه برخی دین‌داران (خامنه‌ای، پیام در کنگره زمان و مکان در اجتهاد، ۱۳۷۴/۱۲/۲۴).

۱. عَجَبٌ لِمَنْ يَتَفَكَّرُ فِي مَا كُوْلِهِ كَيْفَ لَا يَتَفَكَّرُ فِي مَعْقُولِهِ فَيَجَنَّبُ بَطْنَهُ مَا يُؤْذِيهِ وَيُودِعُ صَدْرَهُ مَا يُرْدِيهِ (مجلسی، بی تا، ج ۱، ص ۲۱۸).

۲. اِنَّ اللّٰهَ لَمْ يَبْعَثْ مَعْتَنًا وَلَا مَتَعْتَنًا وَلَكِنْ بَعَثَنِي مَعْلَمًا مَيَسِّرًا (متقی هندی، ۱۴۲۴، ج ۶، ص ۱۹۱).

و) عوام‌گرایی و خرافه‌پردازی

روش قرآن کریم و پیامبر اکرم ﷺ و امامان علیهم‌السلام نشان از تازگی اسلام و احکام و آموزه‌های آن در هر عصر و زمانی دارد. این سخن امیر مؤمنان علیه‌السلام، «لَا تَقْنَىٰ غَرَائِبُهُ وَلَا تَقْتَضِي عَجَائِبُهُ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵۰) بیانگر تاب‌آوری و توانایی سیستم اسلام در مواجهه و تعامل با عمیق‌ترین سیستم‌های اجتماعی مدرن امروزی است (مطهری، ۱۳۸۵، ص ۴۹۸)؛ اما عوام‌گرایی به معنای هر گونه حرکت و اقدام برای جلب توده‌های مردم گاه همراه با عوام‌فریبی، خرافه به معنای باور بیهوده، حدیث باطل، عادات و عقاید بی‌پایه و ناسازگار با مبانی عقل و منطق و معیارهای شریعت (ر.ک: انوری، ۱۳۸۱، ج ۴، ص ۲۷۰۷) از مهم‌ترین آسیب‌هاست که سرگرم‌شدن به پندارهای عامیانه، سست، بی‌اساس و بی‌بنیاد توأم با خرافات و پندارهای باطل و همراه با استدلال‌های خشک، بی‌روح، بی‌اثر و بی‌مسئولیت مانند طرح بحث‌های فلسفی خشک و بی‌اثر درباره توحید، جزئیات سؤال نکیر و منکر در قبر و طرح مسائل فرعی و بدون اولویت (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/الف، صص ۴۰۷ و ۴۰۹-۴۱۰) کهنه‌گرایی و دورماندن از نگاه نو و ایده جدید (ر.ک: مطهری، ۱۳۷۹، ص ۲۲۷) معرفی نادرست و ناقص از دین، ناتاب‌آوری و ناتوانی در مقابله با موج‌های مادی‌گری امروزی را به دنبال دارد.

همراهی با مردم، غیر از عوام‌زدگی و جَوَزدگی و تحت تأثیرهای وهو قرارگرفتن است؛ وظیفه عالم و اندیشمند هدایت مردم و سوق‌دادن آنها به مسیر درست و روشن‌گری آنان نسبت به فکرهای غلط است. بر همین اساس عالمان اندیشمند و دغدغه‌مند در طول تاریخ، پای‌بندی به مسائل اساسی و لازم در اندیشه ناب و خودداری از درگیرشدن به مباحث عوام‌زده و خرافه‌پرداز را مورد توجه قرار دادند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای گروه اجتماعی صدای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰/۱۱/۲۹).

ز) به‌روزیبودن

امروز در دنیای غرب و جهان اسلام غیرشیعه در زمینه فلسفه، کلام، کلام جدید، فلسفه دین و مباحث دین‌شناسی فقه، حقوق و سایر زمینه‌ها، مطلب فراوان و کار زیاد انجام شده و به

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

عنوان متاع فکری در جامعه مطرح است. به رغم نادرستی برخی از آنها اما چه بسا موج فکری ایجاد کرده و بخشی از فضای ذهن جامعه را به خود مشغول ساخته است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان حوزوی، ۷۴/۹/۱۳). به فرموده امام صادق علیه السلام اگر کسی به وضع زمان خود آشنا باشد، امور مشتبه به طور ناگهانی بر سرش نمی‌ریزد، یک مرتبه دست و پای خود را گم نمی‌کند، می‌تواند قوای فکر خود را جمع و جور کند و راه حلی پیدا کند.^۱ یکی از عیب‌های قطعی حوزه علمیه امروز عقب‌بودن از دنیای خود است، در حالی که حوزه دپروز در رشد و گسترش تفکر دینی در عرصه‌های مختلف علمی از دنیای زمان خود پیشرو بود. اگر در دورترین نقاط دنیای اسلام نسبت به بغداد آن روز، چند نفر شیعه زندگی می‌کردند و سؤال فقهی یا کلامی داشتند، شیخ مفید (۴۱۳ق) آنان را از بغداد هدایت و راهنمایی می‌کرد (شیخ مفید، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۴۱). اگر دشمن، شیعه را به نداشتن کتاب و تصنیف متهم می‌کرد، «من تعبير قوم من مخالفینا انه لا مُصَنَّفَ لکم» (النجاشی، ۱۴۲۴، ص ۴)، شیخ طوسی (۴۶۰ق) در پاسخ، دو کتاب الرجال و فهرست را نوشت و بزرگ‌ترین کتاب رجالی «کشی» را تلخیص کرد. اگر اشکال می‌کردند امامیه فقه تفریعی ندارد، ناگهان کتاب عظیم، پرفرع و پرتحقیقی به تناسب سطح علمی آن روز از آب درمی‌آمد (ر.ک: طوسی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۴)؛ اگر نویسندگان معاند اهل بیت، حقایق و اعمال شیعه را به تمسخر گرفته و کتابی در نقد شیعه و آموزه‌های تشیع می‌نوشت، بلافاصله عبدالجلیل رازی قزوینی با تألیف کتاب النقص^۲ پاسخ او را کف دستش می‌گذاشت. در هند شاه عبدالعزیز دهلوی (۱۲۳۹ق) فرزند شاه ولی‌الله دهلوی (۱۱۷۶ق) کتاب تحفه اثنی عشر را بر ضدّ و ذم شیعه نوشت،^۳ عالمان بزرگان و شخصیت‌های درجه یک هند ده‌ها کتاب از جمله کتاب با عظمت عبقات الانوار را در ردّ آن نوشتند. شیعه با قدرت و قوت، به زبان علمی جواب شبهات را می‌داد و سخن تلخ

تقیست

۱. الْعَالِمُ بِزَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ الْوَابِسُ (کلینی، ۱۳۶۳، ص ۲۷). کلمه «هجوم» در عربی به معنای حمله ناگهانی و غافل‌گیرکننده است (ر.ک: آذرنوش، ۱۳۸۲، ص ۷۷۸).
۲. تصحیح و تعلیقات مرحوم محدث (خلاصه و گزیده) و ویرایش و تحقیق جدید به کوشش محمدحسین درایتی (۱۳۳۴ص) قم: مؤسسه دار الحدیث، ۱۳۹۱.
۳. کتاب به زبان فارسی و در دوازده باب است.

رقیب و حریف و معاند را به خانه نمی‌برد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از نخبگان حوزوی، ۱۳۷۴/۹/۱۳).

ح) بی‌تفاوتی نسبت به مباحث عینی و زندگی اجتماعی انسان

بحث‌های ذهنی و دور از حیطه تأثیر عملی و عینی و اجتماعی صرفاً معرفتی ذهنی به بار می‌آورد و نسبت به زندگی جمعی انسان‌ها به‌ویژه تعیین شکل و قواره جامعه، تعهد و تکلیفی نداشته، نظریه روشن و مشخصی ارائه نمی‌دهد. حاکمان اموی و عباسی برای اینکه جامعه اسلامی چشم باز نکند، حرف‌های حساب سرش نشود و توحید خالص اسلامی را نفهمد و دردهای اجتماعی خود و نکته‌های فکری اسلامی را درک نکند، مردم را به مباحث بی‌اصل و پایه و اساس مانند بحث «خلق قرآن» سرگرم می‌کردند، متکلمان اسلامی با تحریک دستگاه حاکمیت در فعالیتی افراطی و تفریطی به تقویت آن مباحث می‌پرداختند؛ چنان‌که معتزله از نظریه «خلق» قرآن و اهل حدیث از «قدمت» آن جانبداری کردند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/الف، ص ۳۳؛ ۱۳۹۴/ک، ص ۳۱-۳۲). تدبیر همیشه درست مقام امامان اهل بیت^ع خودداری از ورود در این گونه مباحث و هشدار غیرمستقیم به سیاست نادرست حکومت در ترویج این مسائل بود؛ به همین جهت در پاسخ این گونه پرسش‌ها فقط به اینکه قرآن «کلام‌الله» است، بسنده کردند (ر.ک: صدوق، ۱۴۲۳، ص ۲۱۸-۲۲۳). امروز که مجهولات انبوه و متراکمی در زمینه مسائل فرهنگ اسلامی، جامعه را احاطه کرده است، بسیار بی‌قاعده است مسائلی که از لحاظ عملی و نسبت به برنامه‌های زندگی تأثیری ندارد مورد بحث و بررسی قرار بگیرد. در طرح مسائل اعتقادی باید ضابطه کلی «تأثیرگذاری، جهت‌دهی و تعیین خط‌مشی در حیات بشری و آینده آن» لحاظ شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۶، ص ۶-۸). بحث از توحید گرچه متکی به تحلیل ذهنی و نظری است، اما هدف از طرح آن ارائه شیوه‌ای برای عمل کردن و زیستن، گشودن راهی تازه در برابر انسان است. با تأسف در هر زمانی و با هر شرایطی کسانی بوده و هستند که با وجود اعتقاد به خدا و توحید از بدنه‌های عینی و عملی و به‌خصوص اجتماعی این عقیده غفلت ورزیده یا به عمد آن را

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

ندیده گرفته و مانند یک غیر معتقد به توحید زیسته‌اند؛ یعنی اعتقاد توحیدی هیچ‌گاه در آنان احساس ناسازگاری با وضع و جو غیرتوحیدی را برنیا نگیخته و هوای عفن و سنگین و گرفته شرک را برای آنان تحمل ناپذیر نساخته است (خامنه‌ای، ۱۳۹۴ ب، ص ۴۴-۴۵)؛ چیزی که می‌توان با تسامح از آن به «الحاد عملی» نام برد؛ یعنی کسانی که در عین اعتقاد نظری به وجود خدا و نبوت و رسالت پیامبران و معاد و آخرت گرایي، اما در مقام عمل به آن آموزه‌ها کمتر التزام دارند و به جای «خدای محوری» و دیده‌گرفتن هدایت الهی، «خودمحوری» و غفلت از حساب و کتاب اخروی در زندگی آنها دیده می‌شود.

ط) تفسیر و تبیین حداقلی از دین (فردمحوری)

طرفداران رویکرد حداقلی در برابر رویکرد حداکثری دین را به مسائل دنیوی و زندگی اجتماعی انسان‌ها ربطی نمی‌دهند، آنان اداره جامعه و برنامه‌ریزی توسعه و تکامل اجتماعی را به خرد انسانی و عقلانیت ایزاری واگذار می‌کنند. دین فقط رابطه معنوی انسان با خداوند سُبْحان و سعادت اخروی او را تأمین می‌کند، گوهر و حقیقت دین، خداشناسی و خدایابی و سعادت اخروی انسان‌هاست؛ جامعیت و کمال دین اسلام مربوط به سعادت ابدی انسان است و ربطی به تنظیم معیشت و دنیای بشر ندارد (خسروپناه، ۱۳۸۲، ص ۸۹).

از طرفداران این دیدگاه می‌توان به اندیشمندانی چون مهندس مهدی بازرگان (بازرگان، ۱۳۸۸، ج ۱۷، صص ۲۹۳ و ۳۳۹)، مجتهد شبستری (مجتهد شبستری، ۱۳۷۹، ص ۱۱، ۱۸) اشاره کرد.

آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است «شایسته نیست برنامه پیام‌آوران سعادت را به عمل فردی در رابطه روحی او با خدا منحصر دانسته و عرصه عظیم رابطه انسان با انسان، فرد با جامعه، انسان با محیط زیست و تشکیل نظام اجتماعی و سیاسی را از آن محروم کرد» (خامنه‌ای، پیام‌ها به اجلاس هزاره رهبران دینی، ۱۳۷۹/۶/۹). در فرهنگ اسلام چیزی به عنوان دین حداقلی وجود ندارد، اکتفای به بعضی از تعالیم دینی بدون بعض دیگر مذمت شده است (نساء: ۱۵۰). باید تلاش کرد تا در مقام عمل در حد توان و قدرت، اسلام را به صورت تمام و

تقیه

کامل در جامعه محقق کرد، در هدف‌گذاری به آن حد توجه داشت؛ چراکه ارائه دین به صورت حداقلی یعنی کاستن از آرمان‌های دین به معنای نابودی سیرت دین و در واقع حذف دین است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۸/۷/۲۲ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۳/۱۲/۱).

۱) کم‌توجهی به قرآن

به رغم تأکید قرآن، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ائمه هدی علیهم‌السلام و عالمان ربانی در نقش‌آفرینی قرآن کریم، اما در موارد و مقاطعی این سند قاطع و تردیدناپذیر اسلام، سهمی در روشنگری و راه‌گشایی نیافته و به جای آن، دقت‌ها و تعمق‌های شبه‌عقلی یا روایات و منقولات ظنی که گاه اعتبار بیشتری نسبت به قرآن پیدا کرده و میدان‌دار و مسئول شناخته می‌شود، در نتیجه تفکرات اعتقادی جدا از قرآن و بی‌اعتنا به آن، نشو و نما یافته و شکل گرفته است. شاید همین بی‌ارتباطی و بی‌اعتنایی یا احساس بی‌نیازی یا نومیدی از امکان استفاده‌ای صحیح - که هر یک به نوبه خود معلول عوامل خاصی است - موجب آن گشته که تدبر در آیات قرآن، جای خود را به قرائت و تلاوتی سطحی و سرسری و بدون نتیجه و ثواب دنیوی و یک‌سره برای پاداش و جزای اخروی داده و کتاب کریم الهی دستمایه عوامی‌ها و عوام‌فریبی‌ها شده است، در نتیجه نسبت به فهم آیات کریمه قرآن است، کم‌کاری انجام گرفته (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۳۳-۳۴ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار دست‌اندرکاران برگزاری همایش بین‌المللی تفسیر تسنیم، ۱۴۰۳/۱۲/۲).

۲. بایسته‌های دین‌شناسی

برای رفع و دفع آسیب‌ها و برون‌رفت از آنها باید به راه‌کارهایی دست یافت. برخی از راه‌کارها از نوع «ترمیم» و برخی از نوع «بالندگی» است. ترمیم به معنای جایگزین کردن مفاهیم جدید و راه‌کارهای نو و بالندگی به معنای پیشرفت و کشف آفاق تازه است (ر.ک: خامنه‌ای، بیانات در دیدار نخبگان حوزوی، ۱۳۷۴/۹/۱۳). بایسته‌ها به تناسب در حوزه‌های انسانی،

تجسس

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

دانشی، روشی و متنی و در دو بخش «نرم‌افزاری» و «سخت‌افزاری» قابل ارائه است. در بخش اول ارائه معارف اسلامی به صورتی عمیق و تفکرزا، تقویت بنیه علمی و تغذیه عقبه فکری، معرفی درست عقاید و معارف دینی، توجه به پیوستگی و هماهنگی معارف دینی، ناظر به تکالیف عملی و زندگی اجتماعی، ارائه کلام معرفت‌زا و اخلاق‌مدار و تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند و در بخش دوم تربیت منابع انسانی، تشکیل مرکز و بانک اطلاعات، اقدام سازمان‌یافته و نظام‌مند، اولویت‌بندی در طرح مسائل و مباحث از اصلی‌ترین آنهاست.

الف) استنباط مطالب با تکیه بر منابع اصیل

در استنباط و فهم اصول اسلامی، باید مدارک و متون اساسی دین، اصل و منبع باشد و مطالب در مجموعه منابع اسلامی یعنی قرآن و حدیث تتبع و پیگیری شود. باید از اعمال سلیقه‌ها و نظرهای شخصی یا اندوخته‌های ذهن و فکر افراد اجتناب کرد و از حاشیه‌زدن و ذیل‌آوردن حرف‌ها و فرهنگ‌های دیگر برای قرآن و حدیث خودداری کرد تا حاصل کاوش و تحقیق، به‌راستی اسلامی باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، صص ۲۲۴ و ۳۲۰). در مرحله نظری و نظریه‌سازی باید با استفاده از منابع و متون اسلامی و با نگاه متجددانه و نوآورانه در چهارچوب‌های علمی و فنی نظریه ناب اسلام یعنی اسلامی که اسیر و پایبند تحجر و التقاط نیست را به دست آورد، برای پیدا کردن نظریه ناب اسلامی در قرآن و حدیث می‌توان از بحث‌های زیادی که در منابع فقهی، کلامی و حکمی وجود دارد، استفاده کرد. ذهن انسان در پی آشنایی با نظرهای دیگران حتی نظر بیگانگان ظرفیت و وسعت لازم را برای استفاده بهتر و کامل‌تری از منابع اسلامی پیدا می‌کند. آشناسدن با این نظریه‌ها می‌تواند در فهم متون اسلامی کمک‌کار باشد (خامنه‌ای، بیانات در مراسم بیست‌وهشتمین سالروز رحلت امام خمینی، ۱۳۹۶/۳/۱۴). اما باید از به‌وجود آوردن و تولید کردن یک نظریه التقاطی در پی موتاژ و کنارهم چیدن نظریات گوناگون متفکران و حکیمانی که در این زمینه حرف زدند، جداً پرهیز کرد. در مباحث معرفتی دین، گاهی به جای قرآن، دقت‌ها و تعمق‌های شبه‌عقلی و یا روایات و منقولات ظنی، میدان‌دار و مسئول شناخته شده است و تفکرات اعتقادی و یا دیگر آموزه‌های

قیاس

دینی جدای از قرآن و بی‌اعتنا به آن نشو و نما یافته و شکل گرفته است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۳۳-۳۴). نمونه آشکار آن فلسفه جزیه، مقدار و چگونگی دریافت آن از اهل کتاب است. فتوای عالمان در این مسئله تحت تأثیر عملکرد امیران و حاکمان بنی‌عباس که با اسلام‌آشنایی نداشتند، قرار گرفته و حکم فقهی مخالف با ظاهر کتاب خدا و اصل مسلم قرآنی یعنی «کرامت انسانی» صادر شده و معنای صحیح اسلام به معنای تکامل‌یافتن روح با معارف اسلامی و عمل به مقررات آن توأم با شناخت و رغبت و توسعه معنویت و اخلاق در جامعه لحاظ نشده است (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، ص ۱۹۱-۱۹۸). شیوه استنباط، روش فقه سنتی و اجتهاد جواهری است؛ با این حال «زمان» و «مکان» دو عنصر تعیین‌کننده در اجتهادند. ممکن است موضوعی در گذشته حکمی داشته، ولی با تغییر روابط حاکم بر سیاست و اجتماع و اقتصاد، اکنون حکم جدیدی یافته باشد. این تغییر حکم ناشی از آن است که موضوع با توجه به تغییر روابط سیاسی و اجتماعی و غیره تغییر کرده و موضوع جدیدی شده و حکم جدیدی می‌طلبد (خامنه‌ای، بی‌تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۵۴).

ب) تقویت بنیه علمی و تغذیه عقبه فکری

شخصیت‌های فکری صاحب صلاحیت باید به دور از جمود فکری و تحجر و افکار التقاطی به تغذیه فکری جامعه اسلامی بپردازند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۹/۱۲/۴). یکی از مؤثرترین و مهم‌ترین راه‌های آن «توجه به علوم و معارف عقلی» یعنی فلسفه و کلام است. امروز دانش کلام به عنوان یک رشته اصلی و دانش فلسفه به عنوان رشته لازم در حوزه علمیه به عنوان یک مرکز علمی باید مطرح باشد. حوزه علمیه باید به تربیت مجتهد در کلام و اعتقادات همت بورزد. اهمیت و عظمت فقه نباید موجب غفلت از فلسفه شود. علم فقه و اصول علی‌رغم نقش و جایگاه رفیعی که به عنوان واجب‌ترین وظیفه ذاتی عالم دینی و حوزه‌های علمی دارد، جواب‌گوی تهاجم‌های فکری فرهنگی امروزه نیست. این مسؤلیت‌های بزرگ بر دوش فلسفه است. آن چیزی که توان پاسخ‌گویی به شبهات را دارد، علوم عقلی یعنی فلسفه و کلام است. اگر امروز نظام و جامعه

تجسس

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

از فلسفه محروم بماند، در مقابل این شبهات گوناگون و این فلسفه‌های وارداتی مختلف لخت و بی‌دفاع خواهد ماند.

توجه به علوم عقلی دو نتیجه لازم و ضروری را به دنبال دارد:

(۱) تقویت منابع انسانی (عالمان دینی) برای دستیابی به ذهن و نیاز مخاطب و ایجاد توان‌مندی و قدرت فکری در پاسخ‌گویی به شبهات؛

(۲) تقویت و بارورکردن عقلانیت در بین عموم مردم برای پیش‌گیری از ورود شبهات و جانمایی آنها در ذهن (خامنه‌ای، بیانات در دیدار با اعضای شورای عالی حوزه‌های علمیه، ۱۳۷۹/۷/۱۳ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار طلاب و فضلا و اساتید حوزه علمیه قم، ۸۹/۷/۲۹ / خامنه‌ای، بیانات در دیدار با علما و روحانیون همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۵). «امروزه که پدیده‌های پیچیده و پُر تعداد در زندگی مردم، سؤال‌های بی‌سابقه‌ای را پیش می‌آورد، باید تبیین آموزه‌ها و پاسخ‌گویی به نیازهای فکری و عملی فرد و جامعه بیش از گذشته دارای پشتوانه فکری و علمی استوار باشد، اینجاست که فقه روشن‌بین و پاسخ‌گو و به‌روز و البته فنی و متکی به شیوه اجتهادی، همراه با فلسفه روشن و دارای امتداد اجتماعی و صاحب‌نظر در شاکله زندگی جامعه، در کنار دانش کلام رسا و استوار و دارای قدرت اقناع که در پرتو فهم قرآن و تفسیر، جلا و نورانیت لازم را کسب کرده و به عمق مناسب رسیده باشد» ضرورت دوجندانی می‌یابد (خامنه‌ای، بی تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۲۱).

ج) تعریف و تبیین درست عقاید و معارف دینی توسط عالمان و اندیشمندان

عقاید اسلامی به‌خصوص عقاید شیعی که از امامان اهل بیت^{علیهم‌السلام} دریافت شده است، جزء پاکیزه‌ترین و منطقی‌ترین و مستحکم‌ترین عقیده‌هاست. امام باقر^{علیه‌السلام} به سَلَمَةَ بِنِ كَهَيْلٍ وَ حَكَمِ ابْنِ عَتِيبَةَ که دچار انحراف فکری از مدرسه اهل بیت شده بودند، فرمود: «اگر به شرق و غرب بروید، هرگز دانش درستی غیر از آن چیزی که از ما خاندان صادر شود، نخواهید یافت» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۳۹۹).^۱

۱. شَرَّفًا وَ عَرَبًا لَنْ تَجِدَا عِلْمًا صَحِيحًا إِلَّا شَيْئًا يَخْرُجُ مِنْ عِنْدِنَا أَهْلِ الْبَيْتِ.

تصویر مسائل اعتقادی و معارف دینی در آیین تشیع، روشن و منطقی است. هر ذهن فعالی و اهل کنکاشی می‌تواند به حقانیت و صحت و دقت این اعتقادات پی ببرد. در طول تاریخ اسلام، عقاید تشیع به عنوان عقاید بسیار مستحکمی شناخته شده است. دیگران و حتی مخالفان در مقام احتجاج، استدلال، در هم‌آوردی‌های کلامی، به استحکام عقاید امامیه اعتراف کرده‌اند. امامان اهل بیت علیهم‌السلام به تبعیت قرآن کریم، پیروان خود را به تأمل، تفکر و به‌کارگیری خرد و اندیشه دستور داده‌اند. امام صادق علیه‌السلام فرمود: «دلّم می‌خواهد اصحاب و یاران من دین را خوب یاد بگیرند و درست بفهمند، هرچند با تازیانه بر سر آنها بزنند». ^۱ به همین جهت نقش فکر، اندیشه و خرد در عقاید و آموزه‌های مکتب اهل بیت آشکار است. این عقاید را بایستی اولاً درست فهمید، ثانیاً آنها را با تدبر و تأمل عمق بخشید، ثالثاً آنها را به‌درستی منتقل کرد. با استفاده از ظرفیت‌های موجود و فرصت‌های آموزش با هوشیاری، دقت و سنجیدگی، می‌توان عقائد دینی را در عمق ذهن و جان افراد جایگزین کرد تا آنان به‌مرور آن را در دل و مغز خود رشد بدهند (خامنه‌ای، بیانات در دیدار با افسارمردم به مناسبت روز نیمه شعبان) توفیق بیشتر و بهتر در تبیین و فهم درست از دین در گرو ایجاد یک گفتمان فکری در جامعه، به دست خواص و اندیشمندان است، آنها می‌توانند فکر و اندیشه ملت‌ها را به سمتی هدایت کنند که مایه نجات آنها بشود. نخستین عامل برای صلاح و رشد جامعه، وجود عالمان صالح و برخوردار از سلامت فکر و اندیشه است. ^۲ بنابراین استادان دانشگاه، فرزندان و نخبگان علمی به شرط اخلاص، شجاعت، نترسیدن از دشمنان، هوشیاری و بیداری می‌توانند سررشته‌دار حرکت مردم شوند؛ در آن صورت کار درست خواهد شد؛ اما اگر ترس، طمع، غفلت و تبلیلی آمد، کار خراب خواهد شد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی اساتید دانشگاه‌های جهان اسلام و بیداری اسلامی، ۱۳۹۱/۹/۲۱).

۱. وَدِدْتُ أَنْ أَصْحَابِي ضَرِبَتْ رُءُوسَهُمْ بِالسَّيَاطِ حَتَّى يَتَفَقَّهُوا ...

۲. لاتصلح عوام هذه الأمة إلا بخواصها، قيل يا رسول الله و من خواصها؟ قال: العلماء.

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

د) تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند

نوآوری به معنای فکرکردن، استخراج‌کردن و سخن‌نورا در مقابل افکار عمومی متفکران و اندیشمندان قراردادن برای پیشرفت و تکامل، از کارهای لازم و بایسته در حوزه‌های مختلف حیات بشری به‌ویژه در عرصه دین‌شناسی است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۸۵/۳/۲۹). نوآوری، سنت تاریخ و طبیعت است و بدون آن زندگی بشر معنا پیدا نمی‌کند؛ باید با تلاش و کوشش در زمینه‌های مختلف بر اساس اقتضائات و نیازها، فکرها و حرف‌های نو تولید کرد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان مجله حوزه، ۱۳۷۰/۱۱/۲۸). در نوآوری روش‌ها تغییر می‌کند، اما اصول باقی می‌ماند. نباید به عنوان نوآوری با سنت‌ها و گذشته مبارزه کرد. بر همین اساس هر گونه نوآوری در دین‌پژوهی باید منطقی و معقول و با حفظ اصول باشد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۸۵/۳/۲۹). ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، ص ۱۹۱-۱۹۸).

نوآوری باید به گونه‌ای روشمند و منضبط، توسط آدم‌های باسواد، وارد و آگاه، آشنای با کتاب و سنت، دارای خیره‌استنباط و اجتهاد و فنان این فن به انجام برسد. باید برای تولید فکرهای نو و حرف‌های نو در زمینه‌های مختلف به‌ویژه در زمینه‌های کلامی تلاش کرد (خامنه‌ای، بیانات در جمع فضلا و نخبگان حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴/۹/۱۴). خامنه‌ای، بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری، ۱۳۸۵/۳/۲۹). با نوآوری فقهی و کلامی می‌توان مهم‌ترین آسیب‌های دین‌شناسی که امروزه جامعه با آنها مواجه است، یعنی «تهاجم» از بیرون و «تحجر» و «التقاط» از درون را برطرف کرد و با بهره‌مندی از دانش حکمت و کلام شالوده‌اساسی نظام فکری، عملی و سیاسی جامعه را پی‌ریزی کرد (خامنه‌ای، بیانات در شروع درس خارج، ۱۳۷۲/۶/۲۱).

ه) توجه به پیوستگی و هماهنگی معارف دینی

اسلام مکتب و مجموعه‌ای هماهنگ و اندام‌وار است. باید همه را در همین اندام و ترکیب موجود شناخت. نگاه به دین باید نظام‌مند و نظام‌واره و برخوردار از انسجام و هماهنگی باشد؛

به گونه‌ای که بتوان نظام کامل، روشن و جامع از آن ارائه کرد. مسائل فکری اسلام باید به صورت اجزای یک واحد به هم پیوسته و هماهنگ مورد مطالعه قرار گیرد و هر یک به لحاظ آن که جزئی از مجموعه دین و عنصری از این مرکب و استوانه‌ای در این بنای استوار و با دیگر اجزا و عناصر هماهنگ و مرتبط است - و نه جدا و بی‌ارتباط با دیگر اجزا - بررسی شود تا در مجموع از شناخت این اصول، طرح کلی و همه‌جانبه‌ای از دین به صورت یک ایدئولوژی کامل و بی‌ابهام و دارای ابعادی متناسب با زندگی چندبعدی انسان استنتاج شود. توجه‌ناداشتن به این ویژگی لازم و بایسته در طرح بحث‌ها و تحقیق‌های اسلامی موجب می‌شود تا اسلام در مقایسه با مکتب‌ها و مسلک‌های اجتماعی این روزگار، دانش‌پژوهان و جویندگان را چندان‌که شاید و باید به نتیجه ثمربخش و قضاوت قاطع نرسانیده و نتواند در مجموع طرح و نقشه یک آیین با اجزایی متحد، درهم‌تنیده و سیستمی ارائه دهد و نسبت آن را با مکتب‌ها و آیین‌های دیگر مشخص سازد (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۵۸۲/ خامنه‌ای، ۱۳۶۲/ پ، صص ۳۴ و ۳۷).

این نگاه پیوسته و هماهنگ نه فقط در معارف و آموزه‌های دینی بلکه در حیات فکری و سیاسی امامان اهل بیت^{علیهم‌السلام} نیز لازم و ضروری است. باید حیات ۲۵۰ ساله یازده امام^{علیهم‌السلام} (۱۱-۲۶۰ق) را به گونه‌ای پیوسته دید و حادثه‌ها و واقعه‌های آن دوره و مواضع و دیدگاه‌های امامان^{علیهم‌السلام} را با همین روی‌کرد تحلیل و بررسی کرد. نگاه ترکیبی در تبیین درست از جزئیات، حل برخی شبهات و رفع تناقض‌های موجود در حیات امامان نقش‌آفرین و تأثیرگذار است. از نگاه مقطعی و جزئی نتایج لازم به دست نمی‌آید (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۱/ پ، ص ۱۶/ خامنه‌ای/ ج، ۱۳۹۶، ص ۶۰-۶۴).

و) ارائه معارف اسلامی به صورتی عمیق و تفکرزا

هدف بعثت پیامبران در رشد دادن و ارتقای فکر و عقل مردم، «و یثروا لهم دَفَانَنَ الْعُقُولِ» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱) اقتضا می‌کند تا تمام اصول اسلامی به صورت عمیق، قوی، محکم و راسخ طرح و تبیین شود تا بهتر در ذهن‌ها جا بیفتد. امروزه مسائل جاافتاده و مقبول برای مردم بیش از آنکه از روی ثبات عقیده راسخ و نافذ در ذهن باشد، از روی ایمان صادقانه و عاشقانه

تجسس

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

است (خامنه‌ای، بیانات در دیدار روحانیون و طلاب ایرانی و خارجی «مدرسه فیضیه»)، ۷۴/۹/۱۶). گرایش عاطفی به اسلام در عین اینکه بسیار ارزشمند است، اما ممکن است با موج مخالف، دچار آسیب شود، آنچه موجب استمرار و پایایی آنها می‌شود، تحکیم و تعمیق پایه‌های فکری است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/ت، ص ۶۲۰). بر همین اساس طرح مباحث باید به گونه‌ای عمیق باشد که مخاطب را برای فهم بهتر به دقت، تفکر و مطالعه وادار کند. علاوه بر تحقیق‌ها و پژوهش‌های علمی، باید در مجالس و محافل عمومی که جمعیت زیاد و آماده شنیدن هستند، چنین باشد. گاهی گویندگان در این مجالس بیشتر به طرح مطالب سرگرم‌کننده‌تر، شیرین‌تر و توأم با مسائل تفریحی می‌پردازند، در حالی که توقع از این مجالس، طرح مطالب بهتر، بالاتر و عمیق‌تر است تا در نتیجه اندیشه و عقیده مخاطب نیز قوی‌تر و راسخ‌تر باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۱۸۲-۱۸۳). طرح و ارائه مباحث در سطح بالا به معنای پیچیده‌بودن نیست، پیچیده‌ترین حرف‌ها را می‌شود ساده بیان کرد. منظور آن است که باید متین‌ترین، صحیح‌ترین و پیشرفته‌ترین حرف‌ها گفته بشود (خامنه‌ای، بیانات در دیدار اعضای گروه ویژه و گروه معارف اسلامی صدای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۰/۱۲/۱۳). پیامبران با سلطان مبین و حجت آشکار و استدلال‌های واضح و روشن با مردم مواجه می‌شدند (ر.ک: هود: ۹۶/ ابراهیم: ۱۰/ ذاریات: ۳۸/ دخان: ۱۹/ تغابن: ۶ و ...). هیچ وقت مغلق‌گویی نکردند. اصطلاحات فیلسوف‌مآبانه به مردم تحویل ندادند. فلسفه‌بافی نکردند، صاف، راست و صریح، واضح و روشن با مردم حرف زدند، در سخنان آنان حرف قابل شک و تردیدی وجود ندارد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۴۳۱/ خامنه‌ای، ۱۴۰۱/ه، ص ۶۸). معرفی پیامبر اکرم ﷺ به عنوان «معلم میسر» به آن جهت است که آن حضرت با آموزش‌های خود زندگی را برای پیروان خود آسان ساخت و کار را بر آنها سهل کرد (متقی هندی، ۱۴۲۴، ج ۶، ص ۱۹۱).^۱ پیامبر خود و امت را دچار پیچ‌وخم‌های دشوار زندگی نکرد، بلکه با آموزش صحیح، مردم را به راه راست، راه صحیح و صراط مستقیم هدایت کرد (خامنه‌ای، بیانات در دیدار معلمان استان فارس، ۱۳۷۸/۲/۱۲).

۱. ان الله لم یبعثنی معتاً و لا متعتاً و لکن بعثنی معلماً میسراً.

۱) حضور فعال در شناسایی و پاسخ‌دهی به شبهه‌ها و پرسش‌ها

امروز شبهه‌های نو و خطرناکی در تمام زمینه‌های اعتقادی از اصل توحید و لزوم دین تا وجود صانع و نبوت عامه و خاصه، مسئله امامت و ولایت و دیگر مسائل گوناگون دینی و اسلامی وجود دارد. اساس همت مرکزی در داخل و خارج کشور این است که ذهن جوان‌ها را با مشکل‌ها، تشکیک‌ها، تردیدها و حرف‌های کم‌محتوا اما خوش‌ظاهر، از مبانی اسلام و مفاهیم الهی دور کنند؛ در نتیجه نسل جوان را با بحران فکری مواجه کند. بحران‌های فکری، بر خلاف بحران‌های سیاسی، بی‌سروصدا و آرام وارد می‌شوند؛ به تدریج اثر می‌گذارند؛ ناگهان خود را ظاهر می‌کنند؛ به طوری که علاج آن دیگر آسان نیست. اینجاست باید نظام اسلامی و به طور خاص حوزه علمیه و عالمان مرزبان عقیده ظرفیت و توان پیش‌بینی بحران‌های فکری را بیابند و در تأمین و تدارک صلاحیت‌های لازم برای مقابله با بحران‌های فکری از هیچ کوشش و تلاشی فروگذار نکنند.^۱ امروزه افرادی هستند که نمی‌دانند یا توجه ندارند که در میان فضای ذهنی برخی جوان‌ها و جامعه چه می‌گذرد. در حالی که طبق روایات اهل بیت علیهم‌السلام عالم آگاه به زمان یعنی کسی که زمانه را می‌شناسد، اوضاع و احوال محیط خود و پیرامونش و محیط جهان را می‌داند و می‌فهمد، جریان‌های گوناگون جهانی و اهدافشان را می‌شناسد، به همین جهت در قضایای گوناگون، قضاوت اشتباه نمی‌کند و دچار اشتباه نمی‌شود: «العالم بِرَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَابِسُ» (کلینی، ۱۳۶۳، ص ۲۷-۲۶، ح ۲۹). او کسی است که بدانند در کجای دنیا زندگی می‌کند؛ صف‌بندی‌های مقابل او چیست؛ انگیزه‌های مخالفت با او کدام است؛ طرح‌هایی که این انگیزه‌ها به وسیله آنها تحقق پیدا می‌کند، چیست؟ (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۹۰/۶/۲/خامنه‌ای، ۱۳۹۰، ص ۵۴۰).

پیش

۱. قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّادِقُ (ع): «عُلَمَاءُ شِيعَتِنَا مُرَابِطُونَ فِي النَّعْرِ الَّذِي يَلِي إِبْلِيسَ وَعَفَارِيَتَهُ يَمْنَعُوهُمْ عَنِ الْخُرُوجِ عَلَى ضَعْفَاءِ شِيعَتِنَا وَعَنْ أَنْ يَتَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ وَشِيعَتُهُ وَالنَّوَاصِبُ الْأَقْمَنُ إِنْ تَصَبَّ لِدَلِّكَ مِنْ شِيعَتِنَا كَانَ أَفْضَلَ مِمَّنْ جَاهَدَ الرُّومَ وَالتُّرْكَ وَالحَزَرَ أَلْفَ أَلْفٍ مَرَّةً لِأَنَّهُ يَدْفَعُ عَنِ أَدْيَانِ مُجِيبِنَا وَذَلِكَ يَدْفَعُ عَنْ أَبْدَانِهِمْ» (طبرسی، ۱۴۱۶، ص ۱۷).

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

۲) اولویت‌بندی در طرح مسائل و مباحث

از نظر اسلام بینش زیربنا و قاعده‌اساسی تمام طرح‌ها، برنامه‌ها و افکار عملی و زندگی‌ساز انسان است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، صص ۱۹۷، ۱۸۳ و ۲۳۹). جهان‌بینی (اندیشه) مقدم بر ایدئولوژی (عمل) است. ایدئولوژی از جهان‌بینی گرفته می‌شود. بر این اساس اولویت و اهمیت، از آن جهان‌بینی و اندیشه است. بی‌تردید دین با فروع آن شناخته نمی‌شود، بلکه معترف هر دینی جهان‌بینی آن دین است. پس از شناخت آن، نوبت به احکام عملی و مقررات فرعی می‌رسد (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، صص ۷۳۷-۷۴۰/ر.ک: مطهری، ۱۳۹۲، صص ۳۶۰-۳۶۳). در نگاه اسلام و اهل بیت، مباحث کلام در درجه اول قرار داشت. پس از آن فقه مطرح بود. فقیهان بزرگ، متکلم هم بودند. با اینکه امروزه بیشترین تهاجم‌ها مربوط به مباحث کلامی و اعتقادی است، اما فاجعه بار اینکه در حوزه‌های علمیه دانش «کلام» نسخ شده است (خامنه‌ای، پیام به کنگره شیخ مفید، ۱۳۷۲/۱/۲۸). در طرح مباحث کلامی و فکری نیز باید به اولویت‌ها توجه کرد. بسیاری از مباحث مطرح‌شده در کتاب‌های کلامی درست و لازم هستند، اما درست بودن حرف، دلیل بر طرح آن در هر زمان و شرایطی نیست. باید در میان درست‌ها «درست‌ترین»، در میان درست‌ترین‌ها «لازم‌ترین» و در میان لازم‌ها «فوری‌ترین» و در میان فوری‌ها «حیاتی‌ترین»‌ها را انتخاب کرد. باید از آن مباحث حیاتی شروع کرد و به ترتیب اولویت به طرح مباحث پرداخت (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، صص ۳۱۰-۳۱۱). طرح مفصل بحث‌های جزئی و فرعی اعتقادی هرچند حق و درست است، اما اهمیت و لزومی ندارد؛ چه بسا به مردم مسلمان در جای دیگر جهان اسلام لطمه وارد کرده و صدمه بزند. باید از طرح مسائل و مباحث غیرعملی، غیرلازم، غیرراهگشا در زندگی بشر و اختلاف‌انگیز خودداری کرد. با توجه به نقش‌آفرینی و تأثیرگذاری در زندگی و ارائه راه‌کار و خط مشی در حیات بشری، به اولویت‌بندی مسائل پرداخت (خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، صص ۴-۱۰/ر.ک: مطهری، ۱۳۷۶، صص ۳۸-۳۹).

۳) ناظر به تکالیف عملی و زندگی اجتماعی

معارف و دستگاه فکری اسلامی باید از تجرد و ذهنیت محض خارج شود و ناظر به تکالیف

تجسس

عملی و به‌ویژه زندگی اجتماعی باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲ / پ، ص ۳۸). اسلام فقط دین افراد و اشخاص به حیث فردی و شخص آنان نیست، بلکه دین جامعه و مردم و دین مسئولیت همگانی و عمومی است. افراد علاوه بر جنبه فردی، از حیث اجتماعی هم مورد خطاب اسلام‌اند. از نظر اسلام و در معارف اسلامی «باید پیوند مسائل الهی با مسائل اجتماعی و سیاسی مشخص شود و مقام مکتب الهی به عنوان پشتوانه حقوق سیاسی و اجتماعی روشن شود» (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۵۸۴). بحث «توحید» باید به عنوان مهم‌ترین مسئله معرفتی به گونه‌ای متعهدانه و مسؤله‌انه مطرح شود تا بتوان نقش خدای موجود را در زندگی نشان داد و ثابت کرد که اعتقاد به این خدا در نظام اجتماعی چه تغییر و تبدیلی ایجاد می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۲۰۷). پیامبر اکرم ﷺ با طرح بینش تازه‌ای درباره جهان و تنوری تازه‌ای برای حرکت و تلاش در زندگی، توحید را مانند راهی جلوی پای مردم گذاشت؛ اما بعدها با طرح بحث از ریزه‌کاری‌های کلامی، تبدیل به نظریه‌ای برای اوقات تقنن و فراغت در محافل بحث و مجادله شد. در مکتب پیامبر اکرم ﷺ توحید استخوان‌بندی نظام موجود و محور همه روابط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به شمار می‌رفت؛ اما در مکتب متکلمان و فیلسوفان به تابلوی نقاشی زیبا و هنرمندانه‌ای که همچون پیرایه‌ای در تالاری آویخته باشند، تبدیل شد، نفوذ، گسترش و اعتلای اسلام در دوره نخست توجه به این مهم بود؛ چنان‌که غفلت از آن، عقب‌گرد و انحطاط و خصلت انفعالی اسلام در دوره‌های بعد را به دنبال داشت (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/ب، ص ۴۷). در دوران معاصر راز موفقیت و ماندگاری و پویای شهید مطهری توجه و اهمیت به عرضه ذهنیت جامعه بود. او عمده‌ترین سؤالات ذهنیت جامعه جوان تحصیل‌کرده و روشنفکر کشور را بیرون کشید و آنها را با تفکر اسلامی و فلسفه اسلامی و منطق قرآنی منطبق کرد و پاسخ آنها را در سطوح مختلف، مقابل افراد گذاشت (خامنه‌ای، بیانات در دیدار جمعی از روحانیون استان همدان، ۱۳۸۳/۴/۱۵/ر.ک: مطهری، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۳۸).

ح) ارائه دین تمدن‌ساز

تمدن اسلامی در نقطه مقابل تمدن مادی کنونی است. تمدن مادی از آغاز با استعمار،

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

تصرف سرزمین‌ها، تحقیر ملت‌های ضعیف، کشتارهای دسته‌جمعی بومیان، استفاده از علم برای سرکوب دیگران، ظلم، دروغ، ایجاد دژهای طبقاتی و زورگویی شروع شد و به تدریج فساد و انحراف از مبانی اخلاقی و تحفظ‌های جنسی در آن راه یافت و رشد کرد. در مقابل تمدن اسلامی مبتنی بر توحید و ابعاد اجتماعی و فردی و معنوی آن، تکریم انسان صرف نظر از جنس، رنگ، زبان، قومیت و جغرافیا، متکی بر مؤلفه‌هایی چون عدالت در ابعاد و مصادیق آن، آزادی انسان در عرصه‌های گوناگون و مجاهدت عمومی در همه میدان‌های نیازمند به حضور جهادی است (خامنه‌ای، بی تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۴۹-۵۰).

از آنجایی که «تصویر تمدن ناب فقط در آینه تدین خواهد بود، تمدن ظهور یافته در آینه تدین، مشروعیت خود را مانند تدین شریعت محور ارزیابی می‌کند» (جوادی آملی، ۱۳۹۳، صص ۳۵، ۴۰ و ۴۸). آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است «برجسته‌ترین انتظار از حوزه علمیه در درجه اول، ترسیم و تبیین خطوط اصلی و فرعی شاکله تمدن نوین اسلامی و سپس ترویج و فرهنگ‌سازی آن در جامعه است».

در این کار که مصداق «بلاغ مبین» است، فقه و علوم عقلی هر کدام به‌نوعی نقش دارند. فلسفه اسلامی باید برای مسائل اصلی خود، امتداد اجتماعی ترسیم کند. فقه با گسترش میدان دید و نوآوری در استنباط، مسائل نوپدید چنین تمدنی را احصا و احکام آن را معین نماید (خامنه‌ای، بی تا (حوزه پیشرو و سرآمد)، ص ۵۳).

ط) محوریت قرآن در دین‌شناسی

حضور و نظارت دین اسلام در مسائل و پدیده‌های اجتماعی و ارائه هر گونه راه حل و راه‌کاری باید برگرفته از قرآن و سنت و با اعتماد و اتکا به آن دو باشد (خامنه‌ای، ۱۳۹۹ الف، ص ۲۵). از طرف دیگر ویژگی‌های قرآن همچون جامعیت، هدایت‌گر بودن، قابل فهم بودن، در دسترس بودن و جایگاه رفیع آن در فهم و تفسیر دین موجب می‌شود به صورت خاص در دین‌شناسی مورد توجه و عنایت قرار بگیرد. آیت‌الله خامنه‌ای بر این نکته تأکید دارد که با تمرکز در قرآن می‌توان اصول کلی، نکات کلیدی و اصلی دین را استخراج کرد. برای تحقق این مهم توجه به چند راه لازم و ضروری است: الف) تشخیص محکومات و متشابها؛ ب)

قیاس

ارجاع قرآن به قرآن در درک، فهم و تفسیر قرآن؛ ج) اجتناب از تحمیل نظر شخصی برای درک آنچه قرآن می‌گوید؛ د) بهره‌گیری از روایات صحیح صادرشده از پیامبر اکرم ﷺ و امامان معصوم ﷺ برای توضیح و تأکید بر محتوای آیات (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/پ، ص ۳۴-۳۵/خامنه‌ای، ۱۳۹۶/ج، ص ۱۴۶/خامنه‌ای/ه، ص ۲۲-۲۵). همین مبنا موجب شده است بر خلاف برخی که ابتدا با استفاده از علوم بشری و مراجعه به دیدگاه‌های اشخاص و شخصیت‌ها به اظهار نظر و ابراز رأی می‌پردازند، سپس با استنطاق از قرآن و سنت، حرف‌های خود را مستند به نصوص دینی می‌کنند. آیت‌الله خامنه‌ای با قرائت، تدبیر و تأمل در قرآن و مراجعه به سیره و سنت پیامبر اکرم ﷺ و امامان اهل بیت ﷺ به استنباط و استخراج مطالب دین پردازند. تذکر این نکته لازم است که «قرآن محوری» به منزله «قرآن‌بستگی» نیست. در این روی‌کرد توجه خاص به سیره و سنت معصومان ﷺ جایگاه رفیع و غیر قابل انکاری دارد (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۹۸، صص ۵، ۸، ۴۶ و ۶۴).

برای سهولت دست‌یابی به آسیب‌ها و بایسته‌های ارائه‌شده، فهرست آنها تقدیم می‌شود:

بایسته‌ها	آسیب‌ها
استنباط مطالب با تکیه بر منابع اصیل	التقاط
تغذیه و تقویت فکری جامعه	تحجر و جمود
تبیین درست معارف دینی	تعصب جاهلانه
تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند	ولنگاری و سهل‌انگاری
توجه به پیوستگی و هماهنگی معارف دینی	آشفتگی و آشفتگی‌گویی
ارائه معارف به صورتی عمیق و تفکرزا	عوام‌گرایی و خرافه‌پردازی
حضور فعال در شناسایی و پاسخ‌دهی به مسائل اولویت‌بندی در طرح مسائل و مباحث	به‌روزی‌بودن
ناظر به حیات عملی و زندگی اجتماعی	بی‌تفاوتی نسبت به مباحث عینی در جامعه بشری
ارائه دین حداکثری و جامعه‌ساز	تفسیر و تبیین حداقلی از دین (فردمحور)
محوریت قرآن در دین‌شناسی	کم‌توجهی به قرآن

جمع‌بندی

دین‌شناسی به معنای مطالعه و بررسی دین، عهده‌دار مباحثی از جمله تعریف، منابع فهم دین، قلمرو و ابعاد دین است. در استنباط و فهم اصول اسلامی، به جای سلیقه‌ها و نظرهای شخصی یا اندوخته‌های ذهن و فکر این و آن، باید مدارک و متون اساسی دین یعنی قرآن و سنت اصل و منبع باشد؛ چنان‌که قلمرو دین هم صحنه تلاش‌های فردی انسان، هم صحنه بسیار گسترده و وسیع سیاست را برای زندگی انسان در بر می‌گیرد. برنامه پیام‌آوران سعادت به عنوان دین منحصر به عمل فردی و رابطه روحی او با خدا نیست؛ بلکه عرصه عظیم رابطه انسان با انسان، فرد با جامعه، انسان با محیط زیست و تشکیل نظام اجتماعی و سیاسی را نیز در بر می‌گیرد. اهمیت و جایگاه دین اقتضا می‌کند این موهبت الهی از هر آسیب، کاستی و خلأیی به دور باشد و به بایسته‌های لازم در شناخت و شناسایی درست آن نیز توجه لازم مبذول گردد.

در این نوشتار دوگانه آسیب‌ها و بایسته‌های دین‌شناسی در نگاه اندیشمند اجتماعی آیت‌الله سیدعلی خامنه‌ای مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. در مواردی برای نشان‌دادن همراهی‌های همفکری ایشان با متفکر شهید استاد مطهری به مواردی از آثار شهید نیز استناد و ارجاع داده شده است؛ به گونه‌ای که می‌توان این موارد را به استاد شهید مطهری هم نسبت داد. در محور نخست از التقاط، تحجر و جمود، عوام‌گرایی و خرافه‌پردازی و تعصب، بی‌تفاوتی نسبت به عینیت جامعه، به‌روزی‌بودن و کم‌توجهی به قرآن کریم یاد کرده و در محور دوم بر راه‌کارهای بایسته مانند خروج از تجرد و ذهنیت محض، توجه به پیوستگی و نظام‌وارگی معارف دینی، استنباط مطالب از منابع اصیل دین، اولویت‌بندی، عمق‌نگری و ژرف‌اندیشی و تولید و نوآوری اصولی و ضابطه‌مند در ترسیم خطوط اصلی و فرعی تمدن نوین اسلامی تأکید شده است.

منابع

۱. انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. چ ۱، تهران: انتشارات سخن.
۲. آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۲). فرهنگ معاصر عربی-فارسی. چ ۳، تهران: نشر قطره.
۳. بازرگان، مهدی (۱۳۸۸). بعثت ۲ (آخرت و خدا هدف بعثت انبیاء). مجموعه آثار، ج ۱۷، چ ۱، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۱). دین شناسی. چ ۱، قم: مرکز نشر اسراء.
۵. جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۳). مفاتیح الحیة. ویراست دوم، چ ۱۷۸، قم: مرکز نشر اسراء.
۶. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴ الف). روح توحید: نفی عبودیت غیر خدا. چ ۱، تهران: مؤسسه جهادی صهبا.
۷. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۱ ب). انسان ۲۵۰ ساله: بیانات مقام معظم رهبری درباره زندگی سیاسی - مبارزاتی ائمه معصومین علیهم‌السلام. ویرایش دوم، چ ۱۴، تهران: مؤسسه جهادی مرکز صهبا.
۸. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲ ت). آفتاب در مصاف: علل و ابعاد حادثه عاشورا. چ ۲، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲ پ). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن کریم. ویرایش دوم، چ ۱، تهران: مؤسسه جهادی مرکز صهبا.
۱۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۵ ث). منشور معارف انقلاب اسلامی (پیام دهم خرداد ۱۳۶۹ به مناسبت نخستین سالروز حضرت امام). چ ۴، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۶ ج). دو امام مجاهد (امام حسن علیه‌السلام و امام حسین علیه‌السلام). چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۶ چ). تفسیر سوره براءت. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۶ ح). هم‌زمان حسین (ده گفتار در تحلیل مبارزات سیاسی امامان معصوم). چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۸ خ). غناء متن درس خارج فقه. چ ۱، تهران: انتشارات فقه روز (وابسته به انتشارات انقلاب اسلامی).

قیاس

دین‌شناسی؛ آسیب‌ها و بایسته‌ها در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۹ق). تفسیر سوره مجادله. ج ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۹ق). گفتاری در باب صبر. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۷. خامنه‌ای، سیدعلی (اسفند ۱۳۹۴ک). آیت الکرسی. چ ۱، تهران: مؤسسه جهادی صهبا.
۱۸. خامنه‌ای، سیدعلی (بهار ۱۳۹۴گ). آداب روزه داری، احوال روزه‌داران. به کوشش علیرضا مختار پورقهرودی، چ ۲، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۱۹. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۴۰۱ل). تفسیر سوره تغابن. چ ۳، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۰. خامنه‌ای، سیدعلی (۱۴۰۱م)، تفسیر سوره بقره. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۱. خامنه‌ای، سیدعلی (بی‌تا/ن). حوزه پیشرو و سرآمد. پیام به همایش بین‌المللی یکصدمین سالگشت بازتأسیس حوزه علمیه قم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (و) پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای. مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، در: khamenei.ir
۲۳. خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۴۰۱ه). تفسیر سوره حمد. چ ۱، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
۲۴. خسروپناه، عبدالحسین (۱۳۸۲). گستره شریعت. چ ۱، قم: دفتر نشر معارف.
۲۵. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳). لغت‌نامه. چ ۱، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۶. رشاد، علی‌اکبر (۱۳۸۹). منطق فهم دین. چ ۱، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۲۷. سبحانی، جعفر (۱۴۱۷ق). الالهیات علی هدی الكتاب والسنه والعقل. ج ۱، چ ۴، قم: مؤسسه الامام الصادق.
۲۸. شوشتری، محمدتقی (۱۴۲۵ق). قاموس الرجال. چ ۳، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۲۹. الصدوق، محمد بن علی (۱۴۲۳ق). التوحید. چ ۸، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۳۰. الطوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن (۱۴۰۹ق). إختیار معرفة الرجال المعروف برجال الکشی. مشهد: مؤسسه نشر دانشگاه مشهد.

۳۱. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الإمامیه. ج ۳، تهران: المكتبة المرتضوية.
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳). الکافی. ج ۵، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۳. متقی هندی، علاءالدین (۹۷۵ق)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، تحقیق: محمود عمر الدمیاطی، ط ۲، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۴.
۳۴. مجلسی، محمدباقر، (بی تا) بحارالانوارالجامعه لدرراخبار الائمه الاطهار، تهران، المكتبة الاسلامیه.
۳۵. مجتهدشبهستری، محمد، (۱۳۷۹)، نقدی برقرائت رسمی از دین، تهران، طرح نو.
۳۶. مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). مجموعه آثار. ج ۱، ج ۱۱، تهران: صدرا.
۳۷. مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). مجموعه آثار. ج ۲۴، تهران: صدرا.
۳۸. مطهری، مرتضی (۱۳۸۶). مجموعه آثار. ج ۲۵، تهران: صدرا.
۳۹. مطهری، مرتضی (۱۳۹۲). مجموعه آثار. ج ۲۹، تهران: صدرا.
۴۰. مطهری، مرتضی (۱۴۰۱). مجموعه آثار. ج ۳۴، تهران: صدرا.
۴۱. مطهری، مرتضی (۱۳۷۹) یادداشت ها، ج ۱، ج ۲ تهران: صدرا
۴۲. المفید (شیخ مفید)، ابوعبدالله محمد بن محمد بن نعمان (۱۴۱۴ق). المسائل الصاغانیه. سلسله مؤلفات الشیخ، ج ۳، ط ۲، بیروت: دار المفید.
۴۳. النجاشی، ابوالعباس احمد بن علی (۱۴۲۴ق). رجال النجاشی. ج ۷، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۴۴. الیاده، میرچا (۱۳۷۵). دین پژوهی. ترجمه بهاءالدین خرمشاهی، ج ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.